

MARKNAD OCH MENING

Om kunskap och mening som värde, institution och bytesvara

Lennart Eriksson

doktorand, sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Om vi skall förstå hur samhället fungerar, måste vi försöka definiera den allmänna karaktären och omfattningen av vår okunnighet om det.

F.A. Hayek

1. Inledning

Simmel skriver: "Society exists where a number of individuals enter into interaction".¹ Han fortsätter: "Exchange is the purest and most concentrated form of all human interactions in which serious interests are at stake. --- Every interaction is properly viewed as a kind of exchange. This is true of every conversation, every love (even when requited unfavorably), every game, every act of looking one another over. ... The meaning of exchange, moreover, is that the sum of values is greater afterward than it was before, and this implies that each party gives the other more than he had himself possessed."²

Coleman menar, att allt som utbyts i samhället i sista hand kan definieras som resurser.³ Men detta begrepp är alltför objektivistiskt. Om samhället är en (inter)subjektiv entitet, drivs det av individers värden, dvs. värderingar av resurserna, snarare än av resurserna i sig. Människor utbyter alltså värden mellan varandra. Vi värderar våra "varor" (i den gängse ekonomin), vi värderar våra symboler, innebörder, meningar och personer (eller individer) på visst sätt, nämligen, enligt Adam Smith, som bruksvärde respektive bytesvärde.⁴ Bruksvärdet utgör den individuella värderingen av resursen, medan bytesvärdet utgör resursens sociala värde. I ekonomin uttrycks det sociala värdet oftast i en varas pris. Ett utbyte kommer till stånd därför att den som byter till sig varan värderar dess bruksvärde högre än bruksvärdet av de pengar som han måste betala för att "få" varan. Bruksvärdet kan referera till en materiell eller symbolisk entitet, t.ex. en bils materiella nytta som fortskaffningsmedel eller till dess symboliska status- eller skönhetsvärde. Dessa värderingar (positiva sådana) är förutsättningen för ett fritt utbyte. För inget skulle utbytas som ingen sätter värde på. Bytesvärdet förutsätter således ett bruksvärde.

Emellertid finns, förutom dimensionen bytes- och bruksvärden, också den som skiljer mellan sådana värden som vi kan utbyta med respektive utan egen uppoffring (åtminstone ytligt sett). Simmel exemplifierar det sistnämnda med att utbyta "love for love. ... When we communicate intellectual matters, these are not thereby diminished", fortsätter han.⁵ Denna distinktion tycks likna ekonomins åtskillnad mellan private goods och public goods, dvs. mellan resurser som kan utnyttjas med respek-

¹ Simmel, 1993 (The Problem of Sociology), s. 23.

² Simmel, 1993 (Exchange), s. 43f.

³ Coleman, s. 28.

⁴ Smith, 1981, s. 44.

⁵ Simmel, 1993 (Exchange), s. 44.

tive utan egen uppoffring.⁶ Men vi värderar också sådana strukturer som underlättar utbytet, t.ex. en telefonledning, som inom sin kontext, dvs. överföringen av information, utgör det "medium" genom vilket informationen färdas från sändare till mottagare. Sedan kan förstås telefonbolaget t.ex. sälja sitt ledningsnät, varvid nätet, i denna kontext, i stället för medium utgör en bytesvara. I en tredje kontext bildar informationen som utbyts med hjälp av nätet ett slags värde, ett "public good", som inte kan utbytas som ett marknadsvärde.

Tim Dant har utvecklat en slags utbytesteori för dessa "intellectual matters". Han använder begreppet utbyte "to evoke the idea the one meaning is put in place of another" samtidigt som han avvisar begreppets ekonomiska konnotation. "This is because in economic contexts exchange refers to replacing objects of value in the possession of agents ---. But meanings are not possessable in the same way as objects and require a relatively negligible expenditure of labour power for their reproduction. Meaning are not reducible to a standard such as monetary value that can be used as a short-hand to describe precisely and arithmetically the process of exchange."⁷

Syftet med denna uppsats är, att i någon mån närma mig svaret på frågorna vad för bytesvärde som krävs för att utbyta "meaning" samt om det ekonomiska värdebegreppet är, eller som Dant hävdar, inte är, relevant i detta utbyte. Uppgiften är dock inte endast att försöka få en uppfattning om hur utbytet går till, utan varför det sker. Frågan ställs också om mening förutsätter värde eller tvärtom. Utgångspunkten är, som ovan antytts att samhället i första hand är ett system av relationer mellan människor som syftar till värdeutbyte och att meningsutbytet åtminstone förutsätter att de däri inbegripna parterna på ett eller annat sätt värderar utbytet positivt, för annars skulle det inte bli av, annat än av tvång. Jag ställer också frågan var meningen och värdet är placerat i det sociala rummet. Är det hos individen, eller som ett slags innehåll i de samhälleliga relationerna mellan individer, eller som en kulturell artefakt, som en struktur eller som institution?

2. Vad är mening?

"Mening" är ett svårt ord att definiera. I engelskan kan substantivet "meaning" lätt förväxlas med verbet "mean", dvs. "betyda". Nozick skiljer mellan åtta definitioner av ordet "meaning", Ogden och Richards, mellan sexton definitioner av ordet "mean".⁸

Dant definierar för sin del begreppet "mening" som "a property of the structural features (both synchronic and diachronic) of discourse". Begreppet "diskurs" definieras vidare som "the material content of utterances exchanged in social contexts that are imbued with meaning by the intention of utterers and treated as meaningful by other participants"⁹ Här kan man ställa en del frågor. Vilken är egenskapen, "property" i diskursens struktur, som definieras som mening? Vad är yttrandenas materiella innehåll? För det andra skyntas ett cirkelresonemang, där mening definieras som mening, och där begreppet "property" inte definieras.

Måhända kan Robert Nozick ge oss vägledning. Begreppet "mening" har för honom en processuell innebörd och han definierar begreppet "värde" som det som man uppnår när man nått målet. Således kan vi uppnå många värdefulla mål, men

⁶ Ett "public good" är sådant att "each individual's consumption leads to no subtraction from any other individual's consumption of that good" (Mueller s 12f, cit. ur Samuelson).

⁷ Dant, s. 210f.

⁸ Nozick, 1981, s. 574f; Palmer, s. 2f.

⁹ Dant, s. 7.

dessa saknar mening annat än som medel i den fortgående processen mot nya alltmär värdefulla mål, dvs. mål som integrerar alltfler värden. "The ... stages — unification and transcending of limited orders — are stages of value and meaning respectively."¹⁰ "Value involves something's being integrated within its own boundaries, while meaning involves its having some connection beyond these boundaries."¹¹ Men även såtillvida har meningen ett slags processuellt värde som medel att nå fram till det teleologiska värdet. Kan det vara så att Dant's "property" är meningens processuella bruksvärde? Det handlar ju, enligt Dant, i alla fall på något sätt om "the intention of utterers".

Det finns, fortsätter Dant, "three contextual settings which contribute to the construal of meaning" nämligen för det första den strukturella kontexten, dvs. "the way language is used to convey meaning", för det andra den vidare diskursiva kontexten, dvs. vad som yttras före och efter och i andra diskurser, samt slutligen den sociala kontexten, som utgörs av "the power relations embodied in and realized by the discourse".¹² Vi kan nu stöpa om Dants diskursdefinition enligt följande. Diskursen är "the material content of utterances exchanged in the power relations embodied in and realized by the discourse that are imbued with a property of the structural features (both synchronic and diachronic) of discourse by the intention of utterers and treated as a property of the structural features (both synchronic and diachronic) of discourse by other participants" (under förutsättning att "imbued, [genomsyrad] with meaning" och "meaningful" är synonymer). Dant avser med ordet "utbyte" en situation där en mening utbyts mot en annan. Närmare bestämt urskiljer han två sådana utbytesprocesser: "At an interactional level, meaningful communication is exchanged between participants through the discursive practices of uttering and listening/hearing" Den andra processen "is between elements of meaning. This occurs in the contents of discourse, not in the interaction".¹³

Om det meningsfulla är det som syftar utöver sig självt och är ett bruksvärde, dvs. ett subjektivt, endast individuellt uppfattat värde, kan det tyckas att några för flera individer gemensamma meningar inte kan existera. Men meningens intention eller "innehåll", som uttrycks explicit eller implicit i ett yttrande av individen Adam, uppfattas av den som yttrandet är riktat till, Bertil, och värderas av denne, antingen som något han kan använda processuellt, som t.ex. argument i den fortgående diskussionen med Adam eller i ett samtal han avser inleda med Cesar, eller som något han strävat efter att uppnå eller erhålla, t.ex. kunskap, förståelse, insikt, visdom. Fast även om det Adam säger ger Bertil nya insikter, kommer Bertil säkert inte att bara se dessa insikter som teleologiska värden, utan kommer han förr eller senare att på ett eller annat sätt använda dem i nya samtal med andra individer än Bertil och Cesar. Sedan finns risken att det Adam säger värderas negativt av Bertil, vilket bör innebära att yttrandet saknar mening, eller att det bara har mening för Adam. Detta kan bero antingen på att Adam inte förstår att det han säger saknar mening eller på att Bertil inte förstår vilken mening som Adam tillägger det han yttrar. För att samtalet skall fortgå krävs dock, att båda anser att det som sägs har en mening, dvs. har ett processuellt positivt bruksvärde för både Adam och Bertil.

Var finns då bytesvärdet? Var finns den gemensamma nämnaren, den "sociala faktorn" i samtalet mellan Adam och Bertil? Kan det vara Dant's strukturella kontext, dvs. det sätt som språket används för att överföra mening? Eller är det så som Dant säger, att meningar inte kan innehas som "objects" och därför inte kan reduceras till "a standard such as monetary value"? Eftersom varje individ tolkar andra in-

¹⁰ Nozick, 1981, ss. 610ff (cit. från s. 615).

¹¹ Nozick, 1989, s. 166.

¹² Ibid, s. 7f.

¹³ Dant, s. 210.

dividers yttranden på — åtminstone lite — olika sätt än varje annan individ, tycks någon sådan standard inte kunna finnas. Men ändå kan vi sinsemellan ena oss om meningen i olika yttranden, ändå har vi någonting som framstår som en gemensam kunskapsmassa, om vilken det råder en någorlunda allmän intersubjektiv enighet. Det finns alltså någonstans "mellan" människorna, någonting som ger upphov till föreställningar hos individerna om vilka de kan ena sig. Jag kallar här denna företeelse för "kunskap", och går vidare att undersöka om kunskapen är att likna vid ett bytessvärde.

3. Vad är kunskap?

Karl Mannheim menade att ingenting kan gälla för kunskap som inte uppkommit i en social process, ja till och med att inget tänkande kan uppstå utom i och genom individens delaktighet i samhället. Men hans sätt att definiera begreppet kunskap är oklart. Han ser kunskapen å ena sidan som en kollektiv process, å andra sidan som något situationellt: "... knowledge is from the very beginning a co-operative process of group life, in which everyone unfolds his knowledge within the framework of a common fate, a common activity, and the overcoming of common difficulties", skriver han.¹⁴ Enbart i detta citat används ordet kunskap, som det vill synas, på två olika sätt (det går inte att byta ut det andra "knowledge" mot definitionen av det första, dvs. "a co-operative process of group life"). Å andra sidan är individen på två sätt predeterminerad "by the fact of growing up in a society: on the one hand he finds a ready-made situation and on the other hand he finds in that situation preformed patterns of thought and of conduct".¹⁵ Han menar även att "the sociology of knowledge seeks to comprehend thought in the concrete setting of an historical-social situation out of which individually differentiated thought only very gradually emerges."¹⁶

Om nu dessa "patterns of thought" är att jämföra med kunskap, så finner vi visst stöd för antagandet att Mannheim anser kunskapen i första hand vara förlagd till samhället.¹⁷ Intressant här är till en början att konstatera, att kunskap i så fall existerar oberoende av individerna. Men det kan vidare ifrågasättas om kunskapen fördens skull uteslutande är förlagd till samhället. Den kan nämligen även ses som en artefakt, skapad av människor i en process, använd av människor i en social situation, men i sig tillhörig en tredje kontext, nämligen kulturen. Mot detta hävdar Hayek att kunskap endast existerar i form av individuell kunskap. "Att tala om samhällets kunskap som en helhet är inte stort mer än en metafor. Summan av all kunskap existerar inte någonstans som en integrerad helhet".¹⁸ Men å andra sidan är det enligt min mening viktigt att därvid beakta att den inte heller, ens fragmentariskt, bara existerar hos individerna.

Karl Popper skiljer mellan tre "världar", nämligen för det första "världen av fysikaliska objekt" till vilka räknas levande organismer, för det andra "världen av subjektiva upplevelser", t.ex. medvetande och känslor, och för det tredje "produkterna av det mänskliga medvetandet", t.ex. språk, konst och vetenskap.¹⁹ Individen kan enligt min mening här ses som ett värld-ett-objekt. Individens upplevelser försöker

¹⁴ Mannheim, 1960, s. 26.

¹⁵ Ibid., s. 3.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Mannheim använder tyvärr också begreppen "methods of thought" och "mode of thought" (ibid., s. 1) vilket bara är ett exempel på hans ganska ogenomskinliga sätt att resonera.

¹⁸ Hayek, 1983, s. 37.

¹⁹ Rosing, s. 167ff. (särsk. s. 173f); Eccles och Popper, s. 16; Popper, 1988, s. 219-236.

han ge en mening och ett värde i värld två. Det han skapar av sina upplevelser kan han söka förmedla till andra människor i tal, i skrift eller i bilder. Dessa förmedlande verktyg existerar sedan över tiden i viss mån oberoende av honom och oberoende av det samhälle varigenom han erhållit och/eller tolkat sina upplevelser. En människa lever ett visst antal år, ett samhälle av människor kan inte definieras som annat än relationerna mellan de vid varje tidpunkt levande människorna, under det att kulturen kan ses som förmedlingslänken mellan levande och döda, mellan generationer, i viss mening oberoende av dessa levande människor och relationerna mellan dem. Värld ett skulle enligt denna tolkning bestå — bl.a. av — levande människor, värld två av relationerna mellan dem och värld tre av kulturen.²⁰

Är då samhället, dvs. relationerna mellan de vid varje tillfälle levande människorna, att anse som bytesvärdet, den delade kunskapen, eller är samhället endast den struktur som vi använder oss av för att överföra denna kunskap?

Kan då ett samhälle liknas vid världen av subjektiva upplevelser? Mycket talar för det. Inte minst Mannheim menar ju, att "the subject's whole mode of conceiving things /is/ determined by his historical and social setting", och att detta bildar ett "perspektiv" som man inte kan frigöra sig från.²¹ Hayek skriver att samhället, — närmare bestämt "the objects of human action" — är vad vi tänker om det.²² Det går som bekant inte att lyfta sig själv i håret, "to lift [one]self by [one's] own bootstraps",²³ eller att på annat sätt utföra "gudstricket".²⁴ För att uppnå kunskap måste vi blåsa upp ballongen inifrån,²⁵ eller möjligen försöka inta "the view from nowhere"²⁶ dvs. försöka betrakta samhället utifrån en "synvinkel", ett perspektiv, som alltid är placerat i, inte utanför, samhället. Vi kan inte se samhället, oss själva eller kulturen utifrån. Vi måste därvid ställa Mannheims fråga: "Which social standpoint *vis-a-vis* of history offers the best chance for reaching an optimum of truth?".²⁷ Problemet är bara, att vi därmed inte kan veta att den kunskap vi erhåller är sann. Vi kan inte ens veta om vår kunskap är optimalt sann, eftersom vi inte kan jämföra den med sanningen själv. Det ligger därför närmare till hands att anta, att den i ett eller annat avseende är falsk, dvs. en subjektiv upplevelse.

Kunskap är av två slag, dels kunskap om samhället, dels kunskap om

²⁰ Roy Bhaskar skriver om vad som är sociologins analysobjekt, nämligen just värld 2: "... sociology is not concerned, as such, with large-scale, mass or group behaviour, conceived as the behaviour of large numbers, masses or groups of individuals, but (paradigmatically) with the persistent relations between individuals (and groups), and with the relations between these relations." (Bhaskar, s. 71).

²¹ Mannheim, 1960, s. 239.

²² Hayek, 1979, s. 44. Hayek menar att det är tron att man vet mera än man faktiskt gör som ger upphov till "the constructivist error" dvs. att alla relevanta fakta är kända och att "it is possible to construct from this knowledge ... a desirable social order" (Hayek, 1973, s. 14). Bourdieu kritiserar Hayeks som han anser alltför subjektivistiska inställning, vilken enligt Bourdieu inte tar till vara det som naturvetenskapen kan ha att erbjuda, och citerar Durkheim som skriver att vi inte skall glömma "how much there is fruitful in the natural sciences" (Bourdieu m.fl., s. 7). Karl Popper menar för sin del att hans naturvetenskapligt grundade syn på vetenskapens "unity of method", dvs. "an interpretation of scientific method as deductive, hypothetical, selective by way of falsification agrees perfectly with Professor Hayek's description of the method of social science" (Popper, 1984, s. 136f; jfr. även Gray, s. 110ff.)

²³ Ibid., s.346.

²⁴ Haraway, s. ?? . Gödels teorem talar samma språk.

²⁵ Israel, s 7.

²⁶ Nagel, t.ex s. 12. Han går för här en diskussion som liknar Nozicks ovan refererade, och skiljer sig från Mannheim därutinnan att han anser att man kan förstå världen objektivt, men endast partiellt (sid. 35f.)

²⁷ Mannheim, 1960, s. 71

kulturen.²⁸ Det vi tror oss veta om oss själva är någonting som är socialt influerat, men kan inte anses vara kunskap i den sociala betydelse som begreppet här ges. Den kunskap vi tror oss ha om andra individer är i än högre grad socialt genererad, eftersom den förutsätter sociala relationer till dessa andra individer, och är således att anse som en kunskap om samhället, eller en kunskap om hur andra individer uppträder i samhället, dvs. vilka relationer de träder in i samt om relationerna i sig.

Om samhället består av relationer måste vi, för att uppnå kunskap om samhället, fråga oss vad dessa relationer består av och vad de innehåller. Vi måste också fråga oss varför relationer mellan människor består, uppstår och upphör. Vi måste, i vår jakt på bytesvärdet, alltså fråga oss för vem och varför dessa relationer och deras innehåll har ett värde.

4. Värdenas plats i en värld av kunskap

Alan Gewirth skiljer mellan nödvändiga och tillfälliga värden. De nödvändiga (processuella) värdena utgör förutsättningen för att en individ skall kunna fungera målrationellt; de är "purpose-facilitating" och normalt inte föremål för medveten positiv värdering. Ett exempel på detta kan vara rättssystemet som nödvändigt värde och som förutsättning för upprätthållandet av äganderätten av tillfälliga (individuella) värden som t.ex. bilar.²⁹ Om vi nu skall kunna överföra budskap mellan individer krävs ett språk som båda förstår. Språket kan då ses som ett nödvändigt värde för meningsutbyte, på samma sätt som rättssystemet blir ett nödvändigt värde för ekonomiskt utbyte. Språket är, såväl som rättssystemet, en kulturell värld-tre-företeelse. Det finns där, liksom latinet, oavsett om någon talar det. För att kunna använda sig av det krävs kunskap om hur det fungerar. Samma gäller för rättssystemet.

De nödvändiga värdena tycks fungera i samhället som institutioner. Institutioner är, skriver Douglass North, "detsamma som spelreglerna i ett samhälle eller, mer formellt uttryckt, de restriktioner som människor sätter upp för att ange formerna för mänsklig samverkan". De utgör "de ramar inom vilka det mänskliga samspelet försiggår".³⁰ Syftet, vinsten, med att uppställa dessa ramar är att de minskar transaktionskostnaderna. "Dessa består av kostnaderna för att mäta de värdefulla egenskaperna hos det som byts och kostnaderna för att skydda rättigheter och övervaka och upprätthålla respekten för ingångna avtal".³¹ Det är bl.a. svårigheten att skaffa information om dessa värdefulla egenskaper som är kostsam. De restriktioner som uppställs härrör enligt North bl.a. "ur samhälleligt överförd information och ingår i det arv som vi kallar kultur. ... Det kulturella filtret ger kontinuitet, så att informella lösningar på bytesproblem i det förflutna förs vidare till nutiden och dessa informella restriktioner görs till viktiga källor till kontinuitet i långsiktiga samhälleliga förändringar."³² "The beliefs that individuals, groups and societies hold which determine choices are a consequence of learning through time — not just the span of an individual's life or of a generation of a society by the learning embodied in individuals,

²⁸ Om nu inte kulturen är kunskapen om samhället, dvs. utgörs av relationerna mellan individer som en kulturens manifestation i en viss generation, förmedlad synkront genom alla levande människor och deras erfarenheter.

²⁹ Gewirth, s. 59f; Bauhn, s. 57f. Man bör här observera, att det enligt Gewirth också finns nödvändiga individuella värden (t.ex. ens eget liv). Alla nödvändiga värden är således inte sociala.

³⁰ North, 1993a, s. 16f. Denna definition liknar Durkheims, som skriver att man kan kalla "alla de trosövertygelser och alla de beteendesätt som inrättats av kollektivet för institutioner; sociologin kan då definieras som vetenskapen om institutionerna, deras uppkomst och funktioner" (Durkheim, 1978, s. 17).

³¹ Ibid., s. 51.

³² Ibid., s. 65f.

groups, and societies that is cumulative though time and pass on intergenerationally by the culture of a society".³³ Detta leder till vad North m.fl. kallar "path dependence". Hayek använder enligt North begreppet "kollektivt lärande" som beteckning för "those experiences that have passed the slow test of time and are embodied in our language, institutions, technology, and ways of doing things. It is 'the transmission in time of our accumulated stock of knowledge'. "Learning then is an incremental process filtered by the culture of a society".³⁴ Wildavsky skriver: "The cultural hypothesis is that individuals exert control over each other by institutionalizing the moral judgments justifying their interpersonal relationships so that they can be acted upon and accounted for".³⁵

5. Relationer och institutioner

Låt oss nu sammanfatta det hittillsvarande resonemanget. Samhället består, som Simmel skriver, i sin renaste form som utbyte mellan individer. Dessa utbyten kommer till stånd genom att individerna skapar relationer mellan sig. Relationerna struktureras av institutionerna, t.ex. kulturen och språket, genom den kunskap som individerna tar del av och bearbetar samt överför till andra individer i syfte att uppnå vissa mål.

I vår jakt på det icke-ekonomiska bytesvärdet, den gemensamma valutan, tycker jag mig nu kunna urskilja just språket som ett exempel härpå, dvs. som en Dantsk strukturell kontext, Northsk institution och Gewirthskt nödvändigt värde. Utan ett språk skulle vi varken kunna överföra eller ackumulera kunskap, skulle inte kunna skapa mening, skulle inte kunna uppnå några mål genom andra individers förmedling. Språket är att anse som ett "public good"; andras användning av språket hindras eller försvåras inte av att jag använder det. Men jämförelsen med pengar håller inte helt streck. Språket karaktäriseras inte av knapphet så som pengar, vilka endast finns i begränsad omfattning. Samtidigt kan språket sägas utgöra ett "kulturellt kapital" som man innehar och behärskar i skiftande utsträckning. Barn saknar språk, och en "bildad" människa kan ofta uttrycka sig mera nyanserat än en "obildad". Men språket kan inte "ta slut", så som pengar tyvärr ofta plägar.

Om nu Adam vill säga något som han tycker är meningsfullt till Bertil, t.ex. "Jorden är platt", så gör han det helt säkert för att få någon slags respons av Bertil, som Adam värderar positivt för egen del. Responsen kan här liknas vid det teleologiska målet, dvs. Nozicks värde, under det att utsagan är den meningsfulla handlingen.³⁶ Hade Adam funnit det mera meningsfullt att vara tyst, eller göra något annat än att fälla detta omdöme, hade han gjort det istället. Adams utsaga innehåller ord som tillsammans och var för sig betyder någonting, som både Adam och Bertil förstår (under förutsättning att de kan svenska, vilket här presumeras). Adam och Bertil har samma kunskap om dessa ords betydelse, en kunskap som de hämtat från kulturen genom en samhällelig förmedling av de människor, särskilt deras föräldrar, vars läten de imiterade när de lärde sig tala. Ordens betydelse är alltså samma för dem båda (liksom för alla som förstår svenska). Ordet "platt" har alltså

³³ North, 1993b, s. 273.

³⁴ Ibid., s. 278. Jfr. Williamson.

³⁵ Wildavsky, s. 8. När man tillägnat sig vad lärandet erbjuder bör man ha byggt upp vad Bourdieu (och i viss mån Robert Putnam) kallar socialt och kulturellt kapital. Det är intressant för mig att undersöka hur dessa kapital utbyts, men jag avstår f.n från detta. Också Oswald Spenglers distinktion mellan kultur (under utveckling) och civilisation (som statiskt kulmen) är adekvat för den här förda diskussionen, men den är väl värd en egen mäsä.

³⁶ Här rör vi oss nog med två slags mening, nämligen med den mening som ligger inbäddad i utsagan, dess betydelse, samt med den syftning som utsagan har för Adam, se vidare nedan.

ett intersubjektivt värde som är lika för både Adam och Bertil, på samma sätt som ett tiokronorsmynt. Detta intersubjektiva värde måste föreligga för att ett meningsutbyte skall ske. Men bruksvärdet av utsagan "Jorden är platt" är med stor sannolikhet olika. Den är måhända meningsfull i Adams världsbild. Han tror att det är så och sätter stort värde på att få bekräftat att också Bertil tror detta. Bertil för sin del, kanske, med visst fog, i stället tror att "Jorden är rund", och värderar därför Adams utsaga på ett helt annat sätt. Adam använder den för att uttrycka vad han anser vara sanning; Bertil torde väl närmast kunna använda den som exempel på en lögn. Adam värderar den positivt, Bertil negativt. På enahanda sätt är det med myntet. Adam kanske vill köpa Expressen, Bertil Aftonbladet. Utan språk och pengar kan vi inte träda in i de sociala relationer som skapar mening och gör att vi kan uppnå mål.

Det nu sagda tyder på att de icke-ekonomiska bytesvärdena är "public goods". Är därmed alla sådana public-goods institutioner? Här bör vi till en början beakta den omständigheten att även om en resurs, en företeelse, är ett public good, så medför eller innebär detta inte nödvändigtvis att denna företeelse också har ett värde. Vi som inte kan latin så bra, använder det inte som konversationspråk. Latinet saknar alltså värde som institution i samtalets sociala relation.³⁷ Vidare tycks det finnas relationer som utgörs av det Aristoteles kallar "perfekt vänskap". Denna är, enligt MacIntyre, grundad i "en delad omsorg om värden som är värden för bäggedera och inte uteslutande någonderas".³⁸ Men därvid förskjuts fokus från det bruksvärde som utbyts, nämligen i vårt fall mening, till bytesvärdet, språket som institution. I den tolkning som här görs, blir alltså en perfekt vänskap i betydelsen ett gemensamt språk, förutsättningen för meningsutbytet. Här uppkommer då frågan hur denna delade omsorg tar sig uttryck. Detta måste ske genom bl.a. språkliga relationer vilket medför att språket blir både utbytets mål och dess medel (om än i olika kontexter, dvs. att samtala antingen för att upprätthålla det delade värdet eller för att utbyta mening).

MacIntyre gör en i detta sammanhang intressant distinktion mellan externa och interna värden. Kännetecknande för de externa värdena är, "att de när de förverkligats alltid är någon viss individs egendom och besittning", under det att de interna värdenas förverkligande "är ett värde för hela den gemenskap som deltar" i vad MacIntyre diskuterar, nämligen "sedvänjor", dvs. vad som här kallas institutioner.³⁹ Fokus kan således in extremis förskjutas från enbart en "omsorg" om utbytets fortgång, om de gemensamma bytesvärdena, till enbart en omsorg att, med utnyttjande av dessa gemensamma värden, tillägna sig mening, mål, och bruksvärden för egen del.

Samhället framstår således som ett system av bytesvärden vilka utgör de institutioner, ramar, restriktioner, för hur individerna får relatera sig till varandra och utbyta mellan sig. Det är således, för att åter använda Bauhns distinktion dels en varumarknad, i den mån värdena är tillfälliga och avsedda att utbytas. Det är också en gemenskap, i den mån utbytet sker för att bekräfta de nödvändiga värdenas existens och fortblivande värde.

6. Konflikt, konkurrens och samverkan

Ett problem här är, att det inte nödvändigtvis måste finnas någon enighet om vilka

³⁷ Kanske beror det mera på att latinet inte tillhör den svenska talspråkliga kulturen. Det kan således inte generellt fränkännas allt bytesvärde.

³⁸ Aristoteles, bok VIII, MacIntyre, s.160. Denna tolkning skiljer sig från min egen, som återges i Eriksson, 1989, s. 60, men synes icke förty mera fruktbar.

³⁹ MacIntyre, s. 181.

värden som är tillfälliga och nödvändiga, dvs. om vad som får, bör eller kan utbytas och vilka regler som bör, får eller kan gälla för detta utbyte. I kulturellt, "värld-tre"-avseende menar t.ex. Aaron Wildavsky att "conflict among cultures is a precondition of cultural identity".⁴⁰ Mannheim talar i stället om konkurrens mellan grupper "each determined to impose on others their particular interpretation of the world".⁴¹ Denna konkurrens kan, enligt honom, antingen "degenerate into conflict, ... turn into fight, or ... change into a relationship of association".⁴² MacIntyre skriver att något som kännetecknar hans externa värden, dvs. de som alltid är någon individs egendom, är att de måste "vara föremål för konkurrens i vilken det måste finnas både vinnare och förlorare".⁴³

Detta problemkomplex förtjänar en mindre exkurs. Om vi beaktar för det första att i vart fall varje medveten *handling* som en individ, här kallad subjektet, utför, har ett syfte, här kallat målet, för det andra att denna handling är social endast i de fall andra individers handlingar eller icke-handlingar är nödvändiga för att målet uppnås — varvid även bör beaktas att också målet i sig kan ha en social innebörd, för det tredje att syftet med handlingen kan vara uppnåendet eller bibehållandet av såväl externa/tillfälliga som interna/nödvändiga värden, så erhålls enligt mitt sätt att se en mera nyanserad bild, kalla den gärna modell, än vad som tillhandahålls av MacIntyre m.fl.

Låt oss till en början beakta dennes uttalande att det finns en konkurrens om varorna. Detta måste förstås så att varuägarna anses konkurrera med varandra om innehavet. Utan att för långt föra in diskussionen i rena ekonomiska resonemang, kan konstateras att knappheten normalt anses vara det som ger upphov till ett bytesvärde. Äganderätten uppstår dock, som institution, först när det som man kan äga enskilt inte är av så stort värde för gruppen att det måste vara gruppens gemensamma egendom. För stor knapphet leder alltså till att en vara blir gemensam egendom (och att egendomsbegreppet förlorar sin betydelse). I ett marknadsutbyte råder dock ingen konkurrens mellan den som äger en vara och den som vill äga varan. Varan har ett pris och kan köpas av ägaren. Om min granne, handlingsobjektet, äger en Volvo, och jag också vill ha en Volvo, börjar jag som handlingssubjekt inte konkurrera med grannen om innehavet av hans bil på ett sätt som leder till Mannheimsk konflikt. Jag köper i stället en likadan hos bilförsäljaren. För bilförsäljarnas eller snarare biltillverkarnas del är det dock relevant att tala om konkurrens, men som handlingssubjekt gäller det därvid inte att övertyga varandra om att deras märke är bäst, utan att övertyga handlingsobjektet, de potentiella kunderna, om det.

Så långt tillfälliga externa värden. Vad då om institutionerna? Mannheim exemplifierar med den politiska arenan (fältet, diskursen) där strävan är att uppnå monopol (på "sanningen"). Jag frågar mig nu vilket som är handlingsobjektet för det politiska handlandet. Representanterna för det ena politiska partiet försöker knappast övertyga företrädarna för motståndarpartiet om partiets förträfflighet; snarare är det väljarna som de riktar sig mot. Härvidlag fungerar de på samma sätt som bilförsäljare. Men politiska rörelser har också institutionella aspirationer, även om det oftast är att gå för långt att kalla deras anspråk för monopolistiska. Alla moderna partier säger sig ju i vart fall vilja verka inom den demokratiska institutionens ramar. Även om de alltså inte, så som t.ex. bolsjevikerna i Ryssland, vill genomföra revolutionära förändringar av hela statsapparaten, så är det de erbjuder ändå av institutionellt slag på så sätt att det måste accepteras eller förkastas i dess helhet; ett slags

⁴⁰ Wildavsky, s. 7.

⁴¹ Mannheim, 1968, s. 198.

⁴² Ibid., s. 196.

⁴³ MacIntyre, s. 181.

”paketlösningar”. Om en liberal röstar på Moderaterna för att de är för en fri marknad, så lär han få en politik som syftar därtill, men han får säkert också ett medlemskap i EU ”på köpet”, vilket han kanske inte alls ville ha.

Att märka är således, att konkurrensen är extern i den meningen att den riktar sig till en motsvarande aktör utanför den egna gruppen och alltså relateras till andra biltillverkare eller andra partier. Internt inom företaget Volvo och Moderaterna torde man däremot samverka.

Vi närmar oss därmed den rent kunskapssociologiska diskursen. Tvistefrågan om jorden är rund eller platt har logiskt sett bara ett svar (jag håller mig i subjektivistisk anda här bara till logiken och inte till den verklighet om vilken vi kan ha fel). Men svaret för med sig en hel mängd andra logiska konsekvenser. Om jorden är rund kan t.ex. ingen båt segla ut över kanten, vilket säkert kan vara en källa till tröst för ängsliga sjöfarare. Frågan blir: vem är objektet för denna debatt? *Vem vill vi övertyga?* Bilfirmorna vill övertyga sina kunder, politikerna de röstande, men vem vill vetenskapssamhället övertyga? I vetenskapssamhället tycks det mig närmast vara sina kollegor som man vill övertyga. Det gäller här att ha rätt respektive att få rätt, varvid marknadssystemets konkurrens såväl på varumarknaden som på den politiska marknaden faktiskt tycks ersättas av konflikt. Jorden kan inte på en gång vara både rund och platt. Denna konflikt kan ta sig olika uttryck, men slutligen lär någon form av enighet uppnås, varvid ”sanningen” institutionaliseras, och blir till ett allmänt accepterat värde vilket bildar utgångspunkten för ett meningsfullt fortskridande mot i Nozicksk mening alltmer värdefulla mål. Institutionen kan här alltså ses som grunden att stå på likaväl som ramarna inom vilka man kan verka. Samtidigt råder ändå en viss enighet om hur denna debatt skall fortgå, genom fastlagda ramar för hur ett vetenskapligt samtal skall bedrivas.

Samverkan slutligen, förutsätter enighet inom gruppen i vart fall om nödvändiga värden. Marknadssystemet erbjuder en ram av sådana värden som underlättar i första hand varuutbytet. Konkurrensen på marknaden är således ett slags samverkan inom dessa ramar, på samma sätt som demokratins spelregler är den institution, det nödvändiga värde, med vars hjälp politiska partier på visst sätt också kan samverka eller samspela på ett effektivt sätt. Också inom vetenskapssamhället föreligger på motsvarande sätt institutionella ramar för samtalet.

7. Mening och marknad

Kunskap, skriver Dant, ”becomes and is available for sharing when it is uttered; either spoken or written down”.⁴⁴ Den definieras närmare bestämt som ”the construal relations between abstract entities taken to represent the world of human experience, that can be shared by humans through communication and that can be used by them both to understand their experience of the world and to guide their actions”.⁴⁵ Dant rör sig här med dels relationer inom kunskapsmassan, dels med relationer mellan individer som utbyter mening. Med ordet utbyte avser Dant, som tidigare nämnts, en situation där en mening utbyts mot en annan. Närmare bestämt urskiljer han två sådana utbytesprocesser: ”At an interactional level, meaningful communication is exchanged between participants through the discursive practices of uttering and listening/hearing”. Den andra processen ”is between elements of meaning. This occurs in the contents of discourse, not in the interaction”.⁴⁶ Vi erinrar oss Dants definition av begreppet diskurs, som återgavs under avsnitt två ovan, och för-

⁴⁴ Ibid., s. 8.

⁴⁵ Ibid., s.?

⁴⁶ Dant, s. 210.

söker nu äntligen föreslå vad som, mot bakgrund av vad som hittills diskuterats, kan anses som diskursens "property".

Om "sanningen" inte kan vara beskaffad på mer än ett sätt — i vart fall inte inom en och samma samverkande grupp — så, leder detta till, att den konflikt om sanningen som varje mot den samverkande gruppens uppfattning stridande syn måste ge upphov till, är ett element som verkar upplösande på gruppen. Detta rimmar illa med Dants syn på utbyte, dvs. att en "mening" som det tycks ganska friktionsfritt kan ersättas av en annan. Att märka är, att Dant talar såväl om utbyte i social interaktion som inom diskursen. Jag är tveksam till om Dant i det första fallet verkligen menar utbyte i bemärkelsen reciprocitet. Hans resonemang förefaller mig mera begripligt om det är frågan om att för samhället som helhet utbyta en syn på sanningen mot en annan. Hur detta går till blir då av underordnad — men även diskursiv — betydelse. Det kan ske såväl genom en "vetenskaplig revolution" som genom "piece-meal engineering". Men då blir frågan snarare vilket socialt, kulturellt eller naturligt objekt eller föreställning som tillmäts mest processuellt eller institutionellt bruksvärde. Det är utbytet som fokuseras (Oden eller Gud, Saab eller Volvo, ljuset som väg- eller partikelrörelse), inte utbytesprocessen.

Av störst intresse här är emellertid inte så mycket vad som utbyts, utan hur det sker. Den inomdiskursiva utbytesprocessen sker alltså enligt Dant mellan "elements of meaning". Låt mig nu anta att detta är en process som äger rum i individuell interaktion med värld 3, dvs. med "kulturen". Andra individer — såväl levande som döda — krävs här för att till individen förmedla dels sin syn på kulturen, dels samhällets syn på kulturen och på samhället självt i denna sociala interaktion. De betydelsebärande elementen i denna sociala interaktion är förankrade i denna sociala samverkan och i sin tur i samhällets förankring i kulturen. Utbytet av betydelsebärande element måste vara reciprokt för att utbytet skall fortgå. Detta innebär att varje individ genom utbytet måste anse sig vinna bruksvärden vilkas sammanlagda värde överstiger ansträngningen att meddela sig med andra och att ta till sig och bearbeta det de andra överför. Möjligen kan dessa värden, ehuru omöjliga att mäta "ekonomiskt", vara att anse som diskursens "properties".

8. Slutsatser

Institutioner tycks alltså föreligga dels som en grund att stå på, t.ex. som svaret på frågan om jorden är rund eller platt, dels som ramar för processer, t.ex. som reglerna för hur samtalet om frågan om jorden är rund eller platt bör bedrivas. Dessa regler tycks mig någotsånär överensstämma med Dants interaktionella nivå under det att "the contents of discourse" är just frågeställningen i sig. Bytesvärdet, dvs. det intersubjektiva värdet kan här vara av två slag. Dels är det frågan om den värdering som samhället gör av processens ramar, dels av frågeställningen. Både ramarna och frågeställningen måste vara relevant för var och en av dem som deltar i samtalet. Det är de först när de framstår som användbara för dem, dvs. om de har ett bruksvärde. Språket har här ett värde som ram, innehållet i det som yttras med hjälp av språket, dvs. det som är samtalets föremål, objekt, har ett processuellt värde och måste, för att fortgå, innehålla den Nozickska mening utan vilken samtalet skulle avbrytas.

Enligt Anders Wedberg drar Wittgenstein en skiljelinje mellan vad som bara är filosofi och vad som är sann filosofi.⁴⁷ Dikotomin går, aningen oväntat, mellan "nonsens" och "kvalificerat nonsens". Jag erinrar mig också Mark Twains funderingar om statistikens sanningsvärde. I kunskapssociologiskt hänseende kanske vattendelaren alltså går mellan "lögn" och "förbannad lögn". Samhället som institution är, sett från

⁴⁷ Wittgenstein, s. 34.

den måhända alltför frisvävande "view from nowhere", en subjektivitet, alltså i någon mening en lögn, men ändå uppfattad som "sann" av samhällsmedlemmarna. Det sociala samtalet, "konflikten", inom ramen för denna institution, kan därmed sägas avse frågan om vilka de förbannade lögnerna är, dvs. om vad samhället inte är. Dessa lögner är helt enkelt sådana, om vilka enighet inte råder. Men samhället förblir ett kristallpalats, som det hela tiden gäller att "gå udenom", att ifrågasätta. Kanske är reglerna för ifrågasättandet den slutgiltiga och grundläggande institutionen.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Aristoteles: *The Nicomachean ethics*, Oxford u.p., 1980
- Bauhn, Per: "Passion och självkontroll som filosofiskt problem", *Tvärnsnitt*, 1/1994
- Berger, Peter L. och Thomas Luckmann: *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, (1966), Doubleday, u.å.
- Bhaskar, Roy: *Reclaiming Reality. A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, Verso, 1989
- Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1992
- Bourdieu, Pierre och Jean-Claude Chamboredon och Jean-Claude Passeron: *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter, 1991
- Coleman, James: *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press, 1990
- Dant, Tim: *Knowledge, ideology and discourse. A sociological perspective*, Routledge, 1991
- Durkheim, Émile: *Sociologins metodregler*, (1895), Korpen, 1978
- *The Elementary Forms of Religious Life*, (1912), The Free Press, 1995
- Eccles, J.C. och Popper, Karl R.: *The Self and its Brain. An Argument for Interactionism*, Springer International, 1977
- Eriksson, Lennart: *Frihetens sociologi. Samhället som marknad*, Högskolan i Karlstad, 1989
- *Jag och Du och marknaden. Om värden i livsvärlden och livet i systemvärlden*, Göteborgs Universitet, sociologiska institutionen, 1995
- Gewirth, Alan: *Reason and Morality*, The University of Chicago Press, 1978
- Gray, John: *Hayek on Liberty*, Basil Blackwell, 1984
- Haraway, Donna: *Simians, Cyborgs and Women. The reinvention of nature*, London, 1991
- Hayek, F.A.: *Rules and Order, (Law, Legislation and Liberty, Vol. 1)*, The University of Chicago Press, 1973
- *The Counter-Revolution of Science. Studies in the Abuse of Reason*, (1952), Liberty Press, 1979
- *The Political Order of a Free People, (Law, Legislation and Liberty, vol. 3)*, (1979), The University of Chicago Press, 1981
- *Frihetens grundvalar*, (1960), Ratio, 1983
- Hofstadter, Douglas R.: *Gödel, Escher, Bach ett Evtigt Gyllene Band*, (1979), Brombergs, 1989
- Israel, Joachim: *Om konsten att blåsa upp en ballong inifrån*, Bokförlaget Korpen, 1982
- MacIntyre, Alasdair: "Aristoteles redogörelse för dygderna" (1981) i Uddhammar, Emil (red.): *Gemenskaparna*, Timbro, Stockholm, 1993
- Mannheim, Karl: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, (1936), Routledge & Kegan Paul, 1960
- *Essays on the Sociology of Knowledge*, Routledge & Kegan Paul, 1968
- von Mises, Ludwig: *Human Action. A Treatise on Economics*, (1949), Contemporary Books, 1966
- Mueller, Dennis C.: *Public choice*, Cambridge University Press, 1980
- Nagel, Thomas: *Utsikten från ingenstans*, (1986), Bokförlaget Nya Doxa, 1993
- North, Douglass C.: *Institutionerna, tillväxten och välståndet*, SNS Förlag, 1993a
- *Economic performance through time*, Nobel lecture, Nobelstiftelsen, 1993b
- Nozick, Robert: *Philosophical Explanations*, (1981), The Belknap Press of Harvard u.p., u.å
- *The Nature of Rationality*, Princeton University Press, 1993
- Ogden, C.K. & Richards, I.A.: *The meaning of meaning*, Kegan Paul, 1923
- Palmer, F.R.: *Semantics, a new outline*, (1976), Cambridge u.p., 1979
- Popper, Karl R.: *Det öppna samhället och dess fiender. Del 2: Hegel och Marx*, Aka-

- demilitteratur, 1981
- *The Poverty of Historicism*, (1957), Routledge & Kegan Paul, 1984
 - *En intellektuell självbiografi*, (1976), Doxa, 1988
- Putnam, Robert: *Making Democracy Work — Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton u.p., 1993
- Rosing, Hans: *Medvetandets filosofi. En översikt av moderna filosofiska teorier om förhållandet mellan medvetande och materia*, Akademilitteratur/Schildts, 1982
- Samuelson, P.A.: "The Pure Theory of Public Expenditure", *Rev. Econ. Statist.*, Nov. 1954, 36, ss. 386-9
- Spengler, Oswald: *Västerlandets undergång. Konturer till en morfologi om världshistorien. Första bandet: Gestalt och verklighet*, (1918), Atlantis, 1996
- Wildavsky, Aaron: "Choosing preferences by constructing institutions: A cultural theory of preference formation", *American Political Science Review*, Vol. 81, No. 1, March 1987, ss. 5-21
- Williamson, Oliver: "Transaction Cost Economics and Organization Theory" i Neil J. Smelser and Richard Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton u.p., 1994, ss. 77-107.
- Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus Logico-Philosophicus*, (1922), Doxa, 1982